

CSAKIS CSATATÖRTÉNET?

Hadtörténelemről, hadtörténetírásról

Mielőtt vitaülésünk témájába belevágnánk, és megkísérelnénk a hadtörténetírásnak a történetírással való viszonyát feltárni, bevezetesként talán abból kellene kiindulnunk, hogy meghatározzuk a tágabb fogalom tárgyát, majd ahhoz viszonyítottan a vitatott rész-területre utalóét. Az nem lehet kérdéses, hogy a történetírás a történelemtudomány eredményeinek a megörökítése.

Ha ez így van, első kérdésünket úgy kell feltennünk, mire is irányul az adott tudományág figyelme, mi az a történelem? A legáltalánosabb válasz úgy hangozhat, hogy az emberi lét egyes koraiban és azokon belül a természethez fűződő, valamint az egyes embercsoportok egyes szféráiban (létezési és működési területeiben) és intézményeiben (egységeiben, szervezeteiben) történő, illetve a más embercsoportokkal kapcsolatos események, folyamatok, tendenciák összessége jelenti a történelmet. A végtelenségig leegyszerűsítve, ha az idő múlását érzékelő ember számára a ma a holnap tegnapja, akkor minden, ami az emberekkel, más szóval az emberiséggel történik, és minden, amit valaha is tesz, egyúttal történelem. A távolságtól függően az időbeli vetület alapján különböztetünk meg ős-, ó-, közép-, új-, legújabb- és jelenkort, bár ezek időhatárai állandóan vitatottak, változó módon meghatározottak. A szférák tekintetében szólhatunk gazdaságról, társadalomról, vallásról, politikáról, kultúráról, művészetről, tudományról, technikáról és számos más emberi megnyilatkozási területről, amelyek között sok esetben nehéz az elválasztó határokat meghúzni. Az emberi intézményekkel kapcsolatosan pedig azok rendkívüli gazdagsága miatt még megközelítő felsorolásra sem vállalkozhatunk, csupán utalunk néhányra: család, nemzetség, törzs, nép, társadalom, egyház, ország, nemzet, állam, államszövetség.

A fenti vázlatos fogalmi tisztázás alapján logikusan következik, hogy a történelemtudomány az egész emberiség múltjával kapcsolatos, annak kutatásával, ábrázolásával és értékelésével foglalkozó diszciplína. Más szavakkal, ez az átfogó tudományág, amely a többihez hasonlóan a tárgyi tudáson túl feltételezi a megismerést lehetővé tévő mester-ségbeli és a megjelenítést elősegítő művészeti adottságot is, igényt formál arra, hogy az emberiség minden egyes korszakával, szférájával és intézményével kapcsolatosan vizsgálódjon. A kutatott tárgy bonyolultsága, kiterjedtsége, összetettsége miatt már a feltárás időszakában, de különösen a feldolgozás és közreadás tekintetében a történelemtudomány szükségszerűen nem lehet általában vett, hanem egy-egy adott intézmény, szféra vagy korszak keretén belül marad. Még így is meghatározóan segédtudományokként támaszkodik minden olyan rokondiszciplínára, amely az emberiség múltjával kapcsolatos tárgyi és írásos emlékekkel foglalkozik. A történelem forrásaival kapcsolatosan kiemelést érdemel a régészet és a néprajz, a kronológia és a genealógia, az írástörténet és a pecséttan, az éremtan, a címertan és még számos más részterület. Ezeken túl azonban az emberi együttélés mai egyes szféráinak és egyes intézményeinek mibenlétével foglalkozó önálló tudományoknak (közgazdaságtan, szociológia, politológia stb.), pontosabban azok egyes korokbeli múltbeli vetületeinek a történelemtudomány vizsgálatába való be-

vonása is elengedhetetlen. Ezeknek a saját feltáró, elemző és értékelő tevékenységből való elhagyása csak félreértésekhez, pontatlanságokhoz, tévedésekhez vezethet, miként ezt számos példa tanúsítja.

Mai vitánk szempontjából itt kell erőteljesen kiemelni, hogy a társadalomtudományok gyűjtőkategóriájába tartozó és erősen leegyszerűsítetten legalább két intézménnyel: a felfegyverzett emberek csoportjával, a katonasággal és az ő alaptevékenységükkel, a háborúval foglalkozó hadtudomány múltbéli vetülete teljesen megkerülhetetlen a hadtörténelem-tudomány, de bizonyára általában a történelemtudomány szempontjából. Már e kiindulópontnál fontos megemlítenünk, hogy az ősi magyar had szó eleve kettős jelentésű: egyszerre jelent katonaságot (például hadfi = katonáskodó férfi, hadastyán = hadi aggastyán = kiöregedett katona) és háborút (például hadat üzen = bejelenti a háborús állapotot, hadba vonul = háborúba indul). Ezért ismét vázlatosan azt kell megismételni, hogy a hadtudomány az a diszciplína, amelyik alapvetően a hadsereggel és a hadviseléssel kapcsolatosan felmerülő kérdéseket dolgozza fel a tudomány eszközeivel. (A magyar had szónak a német nyelvbéli szétválása eredményezte, hogy a közelebbi délnémet nyelvterületen a Kriegswissenschaft, míg az északnémetin a Militärwissenschaft vált meghatározó megnevezéssé.) Ezt immár némileg kibontva, a hadtudomány a társadalomnak a saját állam megvédését vagy egy másik állam megtámadását (esetleg saját kormányzati-uralmi struktúrájának megváltoztatását) célzó gazdasági, politikai, erkölcsi, tudományos, műszaki felkészítésével, a haderő összeállításával, kiképzésével, fenntartásával, hadbavetésével, a fegyveres harc vezetésével és megvívásával, az élelő és az anyagi javak, eszközök ehhez való biztosításával és felhasználásával foglalkozik. Téves az a sokszor hangoztatott nézet, mely szerint a hadtudomány csupán a hadsereggel és a háborúval harcászati (taktikai, azaz egyes fegyveres kötelékek közti), hadművelési (egy adott hadjáratral kapcsolatos tevékenységek összességére vonatkozó) és hadászati (stratégiai, azaz valamennyi hadszíntér és rendelkezésre álló saját, illetve ellenséges fegyveres erőre kiterjedő) megközelítés alapján foglalkozó diszciplína. Ugyanígy hasonlóan erősen leegyszerűsítő és ezért téves a másik irányból érkező felfogás is, amely szerint a hadtudomány csupán az a tudományos irányzat lenne, amely kizárólag a háborút, mint a gazdasági, ideológiai vagy politikai akarat végső, fegyveres erő alkalmazásával történő kényszerítő eszközét (másként az állam saját ezirányú intézményrendszerének megvédését vagy az ellenség államának a szétzúzását) vizsgálja.

Amennyiben a hadtudomány egyes részterületeinek múltbéli jelenségeire irányuló feltárás, elemzés, rendszerezés a történelemtudomány eszköztárával, módszereivel és eljárásaival történik, akkor beszélünk hadtörténelem-tudományról. Másként megfogalmazva, a hadtörténelem-tudomány két társadalomtudományi diszciplína, a had- és történelemtudomány közti átmeneti, közties, de önálló tudományág, amely a hadügyi fejlődés és a fegyveres összecsapások történelmi megjelenési formáinak megismerését és megismertetését célozza az egyes korok vonatkozásában. Ennek műveléséhez tehát a tudományág művelőjének kétirányú felkészültsége szükséges. Az már más kérdés, hogy mind hadiműveltség nélküli történészek, mind történelmi ismeretek nélküli hadfiak sokszor átnyúlnak egymás területére is, éppen ebből származik számos félreértés. A hadtörténelmi események, folyamatok és tendenciák valós helyének, hiteles mibenlétének megértését az is akadályozza, hogy az egyoldalú ismeretekkel rendelkező kutatók világnézete, továbbá félig való tájékozottságukból fakadó elmélete és módszertana fogalom-

zavart is eredményezett és eredményez. E tekintetben csupán egyetlen momentumot idézünk fel. Kimondottan a hadtudomány területére utalható írásos művek ugyan – egyes ókori kínai, mezopotámiai, egyiptomi, görög és római, illetve koraközépkori arab kivételektől eltekintve – csak a XV. századtól kezdődően maradtak reánk, de az egyéb jellegű írásos, valamint a számos területen megmaradt tárgyi hagyaték sok fontos ismeretet nyújt a korábbi idők hadtörténelmére vonatkozóan is. (Az eseménytörténet szempontjából külön kiemelést érdemelnek az írásos hagyaték köréből a pusztán tényközlő krónikák, a valamivel bővebb ismertetést tartalmazó évkönyvek, a személyes élményeket megőrző levelek, naplók.)

Az egyes történelmi korok hiteles hadtörténelmi feltárása feltételezi a történelmi felkészültséget, mivel természet-, technika-, gazdaság-, politika- és művelődéstörténelmi beágyazottság nélkül, pontosabban anélkül, hogy ezeknek a hadifejleményekre gyakorolt hatását ismernénk, csak felemás eredményű lehet a hadtörténetírás. Ugyanakkor a kutatómunka nem általában irányul a vizsgált korszakra, hanem leszűkítve konkrétan a katonapolitika, a hadügy, a haderő állapotára, helyzetére, továbbá a fegyveres összecsapások (hadseregek korlátozott keretek közt maradt harctevékenysége) és a háborúk (szembenálló államok közti konfliktusok haderők bevetésével vívott, kiterjedtebb tér- és időbeli eldöntése) történetére, ezen belül a hadművészet, a haditechnika, a hadigondolkodás erre gyakorolt hatására, mindez pedig hadtudományi ismereteket is nélkülözhetetlenné tesz.

Világos, hogy fentiekben a tudomány mai állapotára vonatkozóan fogalmaztunk. Tudomásunk van a történelemtudomány és a történetírás fejlődéséről, hiszen minden jövőendő történész kötelező tananyagát képezi a történetírás története is. Magunk ezúttal erősen vázlatosan a német műveltségű hadtörténetírás fejlődését villantjuk fel. A számos államiságra tagolt német nyelvterületen kezdetben – ókori példák nyomán – az egyes hadjáratok felidézése, kiemelkedő hadvezérek személyének és tetteinek évkönyvekben, krónikákban való megörökítése, jelentős haditetteknek a szépirodalmon belüli leírása, majd azon kívüli elmélkedő és tankönyvszerű egybegyűjtése jelentette a hadtörténetírást. Aki ezt ma is így fogja fel, erőteljesen téved. Egy további megközelítés alapján ezt a témajegyzéket kezdetben a tudományos fejlődés csupán az erősítések építésének és rombolásának fontosabb példáival, az újabb fegyverek megjelenésére való kitekintéssel bővítette. Ma azonban már ez is kevés. Közelebb visz bennünket a mai felfogáshoz két további fejlemény a német nyelvű történetírás általános fejlődésének folyamatában: az állandó hadseregek korában a háborúnak történelmi jelenségként való felfogása és vizsgálata, valamint a hadszervezés fejlődéstörténetének figyelembevétele. Ez alapján születtek meg egyértelműen már egyes háborúkkal foglalkozó hadtörténelmi feldolgozások, a német források közül talán elsőként Bogislaus Philipp von Chemnitz (1605–1675) kortárs résztvevő műve a harmincéves háborúról.

E fenti kettős felismerés elfogadását segítette az egyre nagyobb létszámú hadseregeket működtetni hivatott tiszteket ki- és továbbképző katonai tanintézetek megszületése. Ez vezetett el azután ahhoz a – bevezetőben már felidézett – közmegegyezéshez a katonai gondolkodók növekvő számú publikációi eredményeként, miszerint a hadtörténelemtudomány a hadseregek (a csapatok megszervezése, felszerelése, felkészítése, irányítása) és a háborúk (a hadszíntéren való működés, a fegyveres harc megvívása) múltjával foglalkozó diszciplínát jelenti. Ugyanakkor a XX. század közepéig általánosan elfogadottak tekintették Carl von Clausewitz (1780–1831) megfogalmazását, miszerint a háború

„nem önmagáért való dolog” (Ding an sich), hanem „az erőszak alkalmazása”, mégpedig mint „a politikai érintkezés folytatása, annak végrehajtása más, sajátos eszközökkel”. Ezért a háborúk folyamaként (a politikai szándéknak a háború eszközeivel való érvényesítéseként) felfogott hadtörténelmi fejleményeket alapvetően politikatörténeti megközelítéssel, annak eleve adott eszköztárával vizsgálták, ismét Clausewitz szavait abszolútként értelmezve: „a katonai szempont alárendelt a politikainak”. Eközben a német anyanyelvű különböző országbeli történészek és az őket követők abból indultak ki, hogy a háborúk jelentik azokat a történelmi eseményeket, amelyek a legerősebben befolyásolták, sőt megváltoztatták az emberi életviszonyokat. Ugyanis általánosan elfogadták Alfred von Schlieffen gróf (1833–1913) nézetét a háborúnak az emberiség történetében való elkerülhetetlenségéről: „Az ínség és a nyomorúság, a betegség, a szenvedés és a háború – mind az emberi sors és természet maradandó elemei.” Ez alapján a békeidőszakokban érvényesült haderőfejlesztésekkel, hadigondolkodás-változásokkal, haditechnikai újításokkal és azok következményeivel szemben a bekövetkezett hadiesemények feldolgozását helyezték előtérbe, mind az emberi teljesítmények, mind az emberi áldozatok azonos súlyú kiemelésével.

Ezekből kiindulva kezdődtek meg azután végre a speciális hadtörténeti vizsgálódások, mint a fegyvertörténet, az erődítménytörténet, a csatatörténet stb. kutatása. Ennek során a kezdeti leíró műfajt mind inkább felváltotta és uralkodóvá vált a felhalmozódott könyvtári-levéltári ismeretanyagra épülő, elemző-értékelő megközelítésű feldolgozás. Újabb érdeklődési területként jelentkezett hamarosan a hadtörténetírás keretei között a haditérképészet története, a hadseregszervezés története, a katonai kiképzés története, majd – az alakulattörténeteken túllépve – a fegyvernemek története. Ugyanakkor az egyes államok hadseregeinek vezérkarán belül sorra létrehozott hadtörténelmi szekciók a kutatást elsődlegesen a korábbi háborúk részkérdéseinek feltárásával kívánták előrelendíteni, elsődlegesen azok tanulságainak kiemelésével, mint az eljövendő háborús előkészületek számára hasznosítható példatár összeállítására törekedve. E tekintetben általánossá vált Helmut von Moltke gróf (1800–1891) nézete, miszerint „a hadtörténelem a háború békeidőben való oktatásának leghatékonyabb eszköze”.

Ma a német nyelvű történetíráson belül erősen hangsúlyos felfogás, és ez elsődlegesen a hozzánk közel álló osztrák szakirodalomban tükröződik, hogy a hadtörténelem nem a politikatörténet függeléke, hanem olyan önálló tudományág, amely a köztörténetbe ágyazottan saját eszköztárával és módszertanával sajátos egyedi szintet visz az általában vett történetírásba. Ugyanakkor már első mondatával nyomatékosan leszögezi a katonai tanintézetekben forgalomban lévő hadtörténelmi tansegédlet, hogy „a hadtörténelem az általános történelem egyik részterülete”. A hadtörténelmi kutatásokon belül immár előtérben öt sajátosan felfogott jelentős témakör jelentkezik, ismét legnyilvánvalóbban az ausztriai kutatások területén. A hadelmélet története körében egy-egy történelmi korszak háborús képét, elméletét, doktrínáját és hadvezetési elvét vizsgálják, ez a Militärgeschichte. (A Militär szó egyaránt jelenti általában a katonát, leszűkítve a magas rangú katonát, e kettő alapján pedig még mindazoknak az embereknek az összességét is, akiket a hadiszolgálat valamilyen módon érint.) A hadszervezés történetén belül a honvédelem és a háborús előkészületek folyamatát helyezik középpontba, de ezeket szigorúan az adott állami erőfeszítés tükrében ábrázolják, ezt illetik Wehrgeschichte néven. (Az ősi Wehr szó a mai Verteidigung = védelem értelmében, de leszűkítetten immár csupán a

hónvédelemmel kapcsolatosan és összetett szavakban fordul elő.) A hadsereg-történet, saját megnevezéssel: Heeresgeschichte fogja össze a szervezés-, fegyverzet-, felszerelés-, felkészítés-, állomásoztatás-, ellátástörténet területét. (A Heer szó máig megőrzött alapjelentése szerint az egy adott állam rendelkezésére álló összes fegyverest, a haderőt jelenti. A haderőnek szerinti hadszerveződés idejétől kezdve van azonban egy leszűkített értelme is, ez szolgál az önállósult hadiflotta és légierő mellett a harmadik, a szárazföldi haderő megnevezésére is. Ezzel párhuzamosan a Heer szó eredeti jelentését átvette a Wehrmacht = véderő, majd később a Streitmacht = haderő fogalom.) A háborús folyamatok és cselekmények története alatt a hadászati és hadműveleti keretekbe ágyazottan vizsgált harcászati eseménytörténetet értik, ez a Kriegsgeschichte. (A Krieg egyértelműen a népek, államok közti fegyveres erők bevetésével megnyilvánuló szembeke-rüléssé fajult hatalmi konfliktust jelenti.) Végül egyre inkább önállósuló kutatási területet jelent a hadi vonatkozású hivataltörténet is, amelyet azonban még részben az államtudomány körébe tartozónak is tartanak.

Elődlegesen a huszadik századi történelmi fejlemények hatására a német nyelvterületek hadtörténelemre vonatkozó mai tudománypolitikai irányelvei arra figyelmeztetnek, a hadtörténeti műveknek nem lehet feladatuk, hogy hadieseményeket vagy hadvezéreket igazoljanak, hogy a múltbéli fejleményeket aktualizálják, hogy a háborús magatartás példatárát szolgáltatassák. (Ennek látványos megnyilatkozásaként még egyes korábbi, negatív tartalmú hordozóvá vált kifejezések használatát is határozottan kerülik. Így szerepel Közép-Európa értelemben Mitteleuropa helyett Zentraleuropa, a fentebb már említett Wehrmacht = véderő helyett a Streitmacht = haderő, a Kriegsministerium = hadügyminisztérium helyett Ministerium für Landesverteidigung = honvédelmi minisztérium stb.)

Érdekes módon, a fél évszázadon át eltérő ideológiai befolyás alatt különállóan működni kényszerült és nyugaton meghatározás nélküli, keleten szovjet meghatározottságú német hadtörténelem-tudomány ma már egységes és általános, az osztráknál részben egyszerűbben megfogalmazott, részben bővebben felsorolt megközelítéssel szól önmeghatározását illetően. E szerint az állam megvédését célzó gazdasági, politikai, erkölcsi, tudományos, műszaki felkészítésnek, a haderő összeállításának, kiképzésének, fenntartásának, hadba vetésének, a fegyveres harc vezetésének és megvívásának, az élőerő, az anyagi javak és eszközök biztosításának és felhasználásának a története jelenti összességében a hadtörténelmet. Ehhez, a magyarországi tudományos közéletben képviselhez erősen hasonló önmeghatározáshoz tartozik azután az egyes részterületek felsorolása. Ezek: a hadügy általános elméletének a fejlődéstörténete, a katonapolitika története, a biztonságpolitika története, a fegyveres harcra való felkészítés története, a haderőszervezés története, a katonai közigazgatás története, a hadkiegészítés története, a katonai kiképzés története, a hadieszközök fejlődéstörténete, a fegyveres erők alkalmazásának története, a hadászat, a hadművelés és a harcászat fejlődéstörténete (azaz a hadművészet-történet), a hadelméleti gondolkodás története. Összefoglalóan és röviden mindezt a hadtörténelmi tudományos útmutatás úgy fogalmazza meg, hogy ez a tudományág az egyetlen, amely a hadügy és a háború lényegének és elemeinek különböző korokban változó formában való jelentkezését a maga teljességében öleli fel. Nyilvánvalóan helyes értelmezéssel ez azt is magában hordja, hogy a hadtörténelem-tudományt a történelemtudomány szerves, egyúttal sajátos területének tekintik.

Talán nem éreketlen, ha befejezésül kitekintésként még arra is utalunk, hogy a hozánk legközelebb álló ausztriai hadtörténészek tevékenységüket alapvetően három közintézményben folytatják. Főleg a régebbi korok kutatóinak munkahelyét jelenti hagyományosan az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) legrégebbi, önálló egységként működő Hadilevéltár (Kriegsarchiv) különböző gyűjteményeiben elnyert közhivatali beosztás. Az újabb korral foglalkozók leginkább a Hadseregmuzeum (Heeresgeschichtliches Museum) muzeológusai közül, illetve az ebbe betagolt Hadtörténelmi Intézet (Militärwissenschaftliches Institut) kutatói közül kerülnek ki. Végül a legújabb- és jelenkori hadtörténészek a Honvédelmi Akadémia (Landesverteidigungs-akademie) kutatórészlegében (Forschungsabteilung), illetve Hadászati és Biztonsági Intézetében (Institut für Strategie und Sicherheit) tevékenykednek. A hadtörténelem iránti egyre fokozódó érdeklődést tanúsítja, hogy újabban egyre több kutató kapcsolódik bele ebbe az Osztrák Állami Levéltár legfiatalabb, egyetlen még folyamatosan gyarapodó részlege, a Köztársasági Levéltár (Archiv der Republik), a Bécsi Egyetem (Universität Wien), a Jelenkortörténelmi Intézet (Institut für Zeitgeschichte), a Kelet- és Délkelet-Európa Intézet (Ost- und Südosteuropa-Institut), az Ausztria-ismereti Intézet (Institut für Österreichkunde) és a Békakutató Intézet (Institut für Friedensforschung) munkatársai közül. Végül más tartományi, alapítványi, egyesületi és magánintézményekben is egyre inkább akadnak hadtörténelmi témákat kutatók, így elsődlegesen a már régóta múzeumként működő Gráci Tartományi Hadiszertár (Landeszeughaus Graz), a Theodor Körner Alapítvány Tudományos Bizottsága (Wissenschaftliche Kommission der Theodor Körner Stiftung), az Osztrák Hadtudományi Társaság (Gesellschaft für Österreichische Heereskunde) keretében tevékenykedők között.

Visszatérve immár saját vitatémánkhoz, ahhoz ugyanis, hogy milyen tudományos elvek, utak és módszerek alapján szólhatunk egyáltalán a hadtörténelem-tudományról, mint olyanról, a magyar történelemtudományon belül, már bevezetőként szögezzük le: paradigma (tudományos alapelvek, megközelítések összessége) van, paradoxon (látszólag ellentmondó felfogások találkozása) nincs. Sietve itt adunk választ címbéli kérdésünkre: a hadtörténelem fentiekben fejtegetettek alapján nyilvánvalóan és egyértelműen messze nem csupán csatatörténet, hanem a maga összetettségében a történelemtudomány sajátosan elkülönülő része, miként a hadtörténetírás a történetírásé.

De ha csupán a vitaindító előadással magát a csatát állítjuk is elemzésünk középpontjába, az adott kor történelmi és hadtudományi ismereteinek a birtokában, e vonatkozásban is fel tudjuk tární a lehetséges és figyelembeveendő forrásokat, lehetőségünk nyílik az eseménytörténelmi bemutatásra. Ha azonban a szükséges források egy-egy részkerdést illetően semmiképpen sem állnak rendelkezésünkre, sőt feltárásukra már remény sincs, a fenti – az adott korszakra vonatkozó, kétirányú egyéb – ismeretek alapján az általánosítás és tipologizálás alapján reális feltételezésekkel hidalhatjuk át az adott hézagokat. Ám még tovább is mehetünk. Ha történelmi ismeretünk alapján nyilvánvaló, hogy egy adott időpontot vagy helyszínt illetően egy adott kortárs tévedett, az erre vonatkozó helyesbítés egyenesen kötelező. De ugyanígy kötelező a helyesbítés, ha hadtudományi ismeretünk alapján nyilvánvaló képtelenséget közöl egy egykori résztvevő vagy akár a téma egy ugyancsak tudatlan korábbi közlője vagy feldolgozója. Ez messze nem a múlt átirása, egy adott esemény átértelmezése, hanem éppen téves vagy pontatlan közlések helyénvaló kiigazítása arra törekedve, hogy minél teljesebb ismerettel rendelkezünk a va-

lóban lejátszódott eseményről, és azt minél reálisabban tudjuk az utókorból visszatekintve megítélni, ezáltal valós történelmi helyét kijelölni.

Akár egy csata, akár egy más típusú harcselekmény, akár egy hadjárat, akár egy háború vagy bármely ezekhez kapcsolódó körülmény képezi is a történetírás bármely szakágának a tárgyát, az írott és tárgyi források feldolgozásán túl nem kerülheti meg a sajátos hadtörténelmi ismeretekben meglévő hadtudományi vonatkozások hasznosítását. Az adatellenőrzés, a forráskritika ugyanis e vonatkozásban megkerülhetetlenné teszi ezt, a megfelelő tudás nélkül a legtöbb tévedési veszéllyel járó szűkebb szakterület bevonását a köz- és más történész számára, ha tárgyát illetően korrekt bemutatásra, hiteles állásfoglalásra törekszik. Ugyanakkor ismét nem felejtethjük az általános történelemtudomány és a hadtörténelem-tudomány szétválaszthatatlan kapcsolatának másik oldalát sem, a hadtörténetírás korrektsége és hitelessége is csak akkor biztosított, ha köz-, politika-, művelődés- és más történetági beágyazottságban jelenik meg a vizsgált fejlemény.

Összegzésként nem marad más, mint annak a leszögezése, hogy az egyetlen tudományként felfogott történelemtudomány számos részterületre oszlik, van gazdaság-, politika-, művelődés- és számos más történeti szakterülete. Ezek egyike a hadtörténelemtudomány. Ez ma hazánkban mégis azzal az érthetetlen megkülönböztetéssel párosul, miszerint a gazdaság-, politika-, művelődés- stb. történész egyszerűen, kijelölő jelző nélküli történésznek minősül a tudományos közéletben, ám a hadtörténész mindig megkapja a kiközösítő specifikus jelzőjét. Ezen túlmenően azonban, eltérően a külön megnevezett művészet-, technika- vagy tudománytörténésztől, akit a Magyar Tudományos Akadémia a minden más jelző nélküli egyéb történésszel együtt önálló bizottságokként a II. osztályba sorolt, külön megnevezés nélkül a IX. osztályba a hadtudomány művelőjéhez utasította és utasítja a hadtörténészt. Még annyi megbecsülésben sincs része, hogy a IV. osztálybeli agrártörténeti és elméleti vagy a VI. osztálybeli építészettörténeti és elméleti bizottsághoz hasonlóan megnevezésre kerülne. Ennyiben az I. osztálybeli ókortudományi bizottságban tevékenykedő, a Nyugat-római Birodalom bukása (476) előtti korszakokat illetően az emberiség múltjával bármely vonatkozásban foglalkozó többi tudóssal együtt besorolt történészekhez hasonlóan fedésben van, mégpedig a már említett hadtudományi bizottságában a IX. osztályon belül, ha csak nem minősítették az erre hivatottak értekezése tartalmi mondanivalóját annak idején köztörténetinek. Ez esetben a gazdaság-, politika-, művelődés- stb. történészhez hasonlóan sorolják a II. osztályban a történelemtudományi bizottság tagjai és külön jelző nélkül a történelemtudomány művelői közé.

Végül azok számára, akik még mindig nem értik a hadtörténetírás mibenlétét és a hadtörténelem-tudomány valós helyét a tudományok összességében, álljon itt máig megszívlelendő néhány idézet a Császári és Királyi Hadilevélár 1899-ben Bécsben kibocsátott szolgálati szabályzatának 2. mellékletéből, amely „A hadtörténeti munkák írásáról” címet viseli: „A tudományos munka elmélyült komolysága, a történelmi ábrázolás állami és hadseregbeli értékére vonatkozó világos elképzelés, a teljes önzetlenség, amely e területen is a gyakran megfeszítő és önfeláldozó tevékenységben csak kötelezettséget lát és nem anyagi nyereségre törekszik, a férfias szerénység, amely Őfelsége szolgálatának érdekét mindenek elé helyezi és a saját érdeket figyelmen kívül hagyja, a szakadatlan szorgalom és a tudományos becsület érzése az az erkölcsi tulajdon, amely vagy adott, vagy nem adott, és amelyet szabályzat nem adhat, sem másként el nem nyerhető. [...]

Még egy kimondottan tehetséges író sem alkalmas hadtörténelmi munkára. Maga a jó stílus vagy az egyszerű írói rutin még nem megfelelő biztosíték, ha más feltételek hiányoznak. [...] Aki komolyan veszi a tudományos munkát, az előtt a hadirodalom olyan nagyjai vannak, mint Károly főherceg, Clausewitz és mások, és az magáévá teszi a tudományosan képzett ember elidegeníthetetlen tulajdonát: a logikus gondolkodást és a logikus írásos kifejezőmódot. [...] Az a mód, ahogyan írunk, keltsen mindenképpen bizalmat az olvasóban. A dicséretben és szidalmazásban legyünk mértékletesek. [...] Óvatosan különösen a hadieseményeket tárgyaljuk, mivel a tömeg szeret ezek megítélésében könnyelműen eljárni. Annak a látóköréből, aki távol a hadszíntértől egy sokkal későbbi időben a hadviselő hadseregeknek csak körvonalaiban felismerhető mozdulatait tanulmányozza, kieshetnek lényeges, az iratokból sem világossá váló, a sikert elősegítő vagy éppen gátló mozzanatok. [...] A gyakorlati háborús tevékenység olyan, különböző természetű befolyások alatt áll, amely gyakran örök időkre a hadvezér vagy legfeljebb legközelebbi tanácsadója titka marad. [...] A Hadilevéltár minden történelmi munkájának felfogásában és irányzatában természetesen egységnek kell lennie. Ezt az egységet az igazságra való törekvésnek, a szigorú, szakszerű és méltó pártatlanságnak kell képviselnie. [...] A hadtörténelmi osztálynak munkáinál állandóan arra kell ügyelnie, hogy a [mások által közreadott – Z. J.] valótlanosságok, tévedések esetében megjelölje azokat a forrásokat, amelyek ezeknek ellentmondanak. [...] A cáfolat nem szavakat, hanem bizonyítékokat igényel, és a megjelenítés legsikeresebb formája az anyag iratokon alapuló tárgyalása. A szó szerinti irat általában hatásosabb és meggyőzőbb, mint az egyes szerző szubjektív ábrázolása bármikor is lehet.”